

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Het westers schisma vanuit kerkhistorisch gezichtspunt beschouwd

Posthumus Meyjes, G.H.M.

Citation

Posthumus Meyjes, G. H. M. (1987). Het westers schisma vanuit kerkhistorisch gezichtspunt beschouwd. *Leidschrift : Gescheurd Geloven*, 3(January), 17-27. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/73112>

Version: Not Applicable (or Unknown)
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/73112>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

HET WESTERS SCHISMA VANUIT KERKHISTORISCH GEZICHTSPUNT BESCHOUWD¹⁾

Deze bijdrage behandelt de problematiek van het Westers Schisma - door Gerson een 'monstrum biceps' genoemd - vanuit kerkhistorisch gezichtspunt beschouwd. Wij zullen kort ingaan op de aanleiding tot het Schisma en de effecten die het had, vervolgens iets meer zeggen over de oorzaken ervan, en tenslotte spreken over de zg. via concilii en het conciliarisme, d.w.z. over de wijze waarop het Schisma tot een oplossing werd gebracht en de eenheid der kerk werd hersteld.

1. Aanleiding en effecten

Hoe kwam het tot het Schisma? Direct aan het schisma was voorafgegaan de periode van de zg. 'Babylonische gevangenschap' der pausen. De term stamt van Petrarca, die daarmee doelde op het verblijf van de pausen te Avignon, niet te Rome. In de eeuwige stad was het door politieke twisten voor de pausen te gevaarlijk geworden om te verblijven. Dat deed - begin 14e eeuw - paus Clemens V, een Fransman, besluiten niet naar Rome te gaan maar een tijdelijk verblijf in Avignon te zoeken, dat gelegen was in een gebied dat tot de pauselijke staat behoorde. De situatie te Rome verbeterde niet, hetgeen de opvolgers van Clemens V ertoe bracht zich metterwoon in Avignon te vestigen. Zij lieten het bisschoppelijke paleis daar uitbreiden en maakten het tot wat wij nu kennen als het pauselijk paleis van Avignon.

De laatste paus van de ballingschap was Gregorius XI, die bezield was van maar één verlangen, nl. om zo spoedig mogelijk naar Rome terug te keren. Eind 1377 deed hij dat, maar een paar maanden na zijn terugkeer in de eeuwige stad kwam hij te overlijden (27 maart 1378). De Westerse christenheid had zich verheugd over de terugkeer van de paus naar Rome, want daarmee behoorde de ballingschap tot het verleden. Een nog grotere ramp echter zou de kerk kort daarop treffen: de ramp van het Westers Schisma. Hoe ontstond dat?

Op 8 april 1378 kozen de zestien in Rome aanwezige kardinalen als nieuwe paus, de aartsbisschop van Bari, Bartolomeo Prignano, die de naam Urbanus VI aannam. De electie van deze paus was niet zonder tumult verlopen. Het Romeinse volk had voor en tijdens het conclaaf op rumoerige en soms dreigende wijze zijn verlangen naar een Italiaanse paus kenbaar gemaakt. Voor sommigen zou later dit drijven van het volk een reden worden om de geldigheid van Urbanus' electie aan te vechten. Uit niets blijkt echter, dat gedurende de eerste tijd van diens pontificaat de kardinalen over hun keuze twijfel koesterden. Integendeel, allen erkenden hem aanvankelijk als rechtmatig paus, aanvaardden beneficië uit zijn hand en stelden de christelijke vorsten benevens de nog in Avignon verblijfhoudende kardinalen van de nieuwe electie op de hoogte. Deze algemene erkenning, die Urbanus VI van de zijde der kardinalen ondervond, was evenwel van korte duur.

Urbanus was gekozen, omdat de kardinalen in partijen verdeeld waren en geen van de respectieve kandidaten op voldoende stemmen zou kunnen rekenen. Men had derhalve het oog gericht op iemand, die niet tot het heilig college behoorde. Dat de keus op Bartolomeo Prignano viel, dankte deze eenvoudige Napolitaan aan het feit, dat hij als integer bekend stond, verder Avignon kende en bovendien als kerkelijk regent zijn sporen had verdiend. Gregorius XI had hem tot vice-kanselier over de Italiaanse gebieden aangesteld, en deze taak had hij betrouwbaar verricht. Naast deze positieve kwaliteiten bezat Urbanus echter ook enige minder aangename trekken, die, sedert hem de tiara op het hoofd gedrukt was, onverholen aan den dag traden. Zijn ascetische levenshouding ontaardde soms in een zeer impulsief en driftig rigorisme. Zo critiseerde hij, met uiterst weinig consideratie, de kardinalen om hun wereldse levenswandel. Op heftige toon werden deze verwende vorsten, die een geheel andere behandeling in Avignon gewend waren geweest en ook verwacht hadden van deze eenvoudige Prignano te zullen ondervinden, reeds de dag na de kroning terechtgewezen. Deze afstraffingen, waarbij de paus zichzelf geheel kon vergeten, hielden aan en dreigden een enkele maal zelfs op een handgemeen uit te lopen. Dagelijks werden kardinalen en andere prelaten van simonie of erger beticht. In korte tijd had Urbanus VI op deze wijze het heilig college geheel van zich vervreemd. Is het een wonder, dat de kardinalen, naar zij zeiden vanwege het slechte

klimaat, successievelijk Rome zochten te verlaten? Tegen eind juni, nog geen drie maanden na de electie, bevonden zij zich allen, met uitzondering van de vier Italiaanse leden van het heilig college, in Anagni. Van daaruit zochten zij contact met verschillende Europese vorsten, en waagden het, op 9 augustus 1378, de electie van Urbanus nietig te verklaren, omdat zij zou zijn afgedwongen door het Romeinse volk. Aan de vorsten werd meegedeeld, dat de heilige stoel vacant was, terwijl Urbanus zelf werd gesommeerd in Anagni te verschijnen om zich als usurpator te verantwoorden. Deze ging hier uiteraard niet op in, maar stelde voor de rechtmatigheid van zijn electie door een concilie te laten beoordelen, hetgeen zijn tegenstanders echter verwierpen. Enkele Italiaanse kardinalen, die hem aanvankelijk trouw waren gebleven, maakten zich eveneens van hem los en kozen, tezamen met de eerder gevluchte leden van het heilig college, te Fondi, na een kortstondig conclaaf, op 20 september 1378 kardinaal Robert van Genève tot paus. Deze nam de naam Clemens VII aan en vestigde zijn zetel het volgende jaar te Avignon. Door deze electie was het Schisma een feit geworden.

Vooraf gedurende de eerste jaren van zijn pontificaat bevond zich Clemens VII in een gunstiger positie dan zijn rivaal. Hij was in de kracht van zijn leven, behoorde tot een rijke en machtige familie - in de verte verwant met de Franse koning - en kon door vergelijking met Urbanus, wiens sadistische handelingen het soms zelfs zijn eigen onderdanen moeilijk maakte in hem de ware stedehouder te herkennen, slechts winnen. Het merendeel van de kardinalen had zich aan zijn zijde gesteld; daarnaast ontving hij, na korter of langer tijd, de steun van Johanna van Napels, van Frankrijk, de gewichtigste natie der toenmalige christenheid, van Schotland, Savoye, Castilië, Aragon, Navarra en Lotharingen. Urbanus VI liet zich door deze imposante adhesie niet afschrikken. Hij creëerde vele nieuwe kardinalen en vond zijn aanhang in Engeland, Vlaanderen, Portugal, Duitsland, Hongarij en Scandinavië.

De Westerse christenheid werd dus als gevolg van het Schisma in tweeën gesplitst. Men sprak van twee 'obediënties', 'gehoorzaamheidsgebieden', daar waar de paus van Rome en daar waar de paus van Avignon gehoorzaamd werd.

De effecten van het Schisma waren in kerkelijk opzicht even

verscheiden als negatief. Geestelijke ordes werden uit elkaar gerukt. Universiteiten werden belast met grote spanningen. Belangrijke kerkelijke ambten en beneficies werden betwist en dikwijls dubbel begeven. De administratieve organisatie van kerk en curie moest worden verdubbeld, waardoor een zeer zware fiscale druk op beide obediënties werd uitgeoefend. De militaire en diplomatieke manoeuvres van beide pausen waren geldverslindend en de arme christenheid was het kind van de rekening. Het hoeft geen betoog dat de geloofwaardigheid van de kerk door dit alles sterk werd aangetast. Geen wonder dan ook dat de roep om hervorming - die overigens al zo oud is als de kerk zelf - in deze jaren luider en luider weerklonk en dat het aantal geschriften dat het woord 'reformatie' in zijn titel voerde eindeloos toenam.

2. De oorzaken van het Schisma

Het aantal tractaten van ecclesiologische aard dat als gevolg van het Schisma verscheen, was nog veel groter dan de zojuist aangehaalde hervormingspleidooien. Ecclesiologie betekent: de leer omtrent de kerk. Ecclesiologische geschriften zijn dus tractaten die de kerk tot object hebben en die over oorsprong, structuur, doel, bestuur en leiding van de kerk spreken, en dit veelal in onderscheid van de staatkundige of de temporele ordening in het algemeen. Welnu: het aantal ecclesiologische tractaten dat sedert het uitbreken van het Schisma het licht zag, bereikte een ongekennde hoogte. Zoiets gebeurt niet toevallig of op grond van een collectieve gril; zoiets gebeurt omdat het als noodzakelijk gevoeld wordt, omdat er een probleem is dat om een oplossing vraagt. Anders gezegd: zoiets gebeurt omdat er een crisis is. De vraag is: van welke aard was dan de crisis die zich in het Westers Schisma openbaarde?

Voor al door algemene historici is erop gewezen dat die crisis betrekking had op de verhouding van kerk en staat. De crisis zou samenhangen met een in de loop van de 13e en 14e eeuw gegroeide discrepantie tussen de universele aanspraken van de kerk, c.q. de paus enerzijds, en van een opkomend nationalisme van de Europese anderzijds. Kerkhistorici zijn geneigd hier iets anders tegenaan te kijken. Zij erkennen volmondig dat de spanning tussen kerk en staat een belangrijke constitutieve factor voor het ontstaan en voortduren

van het Schisma is geweest. Men hoeft daarvoor bijvoorbeeld alleen maar te denken aan de enorme impuls die door het Schisma aan de ontwikkeling van het zogenaamde 'Gallicanisme' werd gegeven. Maar een wezenlijker en dieperliggende reden voor het uitbreken van het Schisma was van intern kerkelijke aard. Niet primair een crisis inzake de verhouding kerk - staat deed het schisma ontstaan, maar een crisis in de bestuursvorm van de kerk zelf. Het ging m.a.w. om een typisch ecclesiologisch probleem. De interne structuur van de kerk, de verhouding van caput en membra, hoofd (paus) en leden (de andere hiërarchische gezagsdragers), was problematisch geworden, en dat manifesteerde zich in het Schisma. De lange duur daarvan - bijna veertig jaar - laat uitkomen hoe diep die problematiek stak, hoe ernstig de constitutionele crisis was.

Die crisis werd in het leven geroepen door wat technisch heet: de curialistische of hiërocratische doctrine. Deze leer vormt de veronderstelling van de gezagscrisis die zich in het Schisma openbaarde. Wat houdt die doctrine in? - Een markant verdediger ervan was Aegidius Romanus (Gillis van Rome), de man die op de achtergrond heeft gestaan van de bekende bul van Bonifatius VIII, Unam sanctam (1302). Aegidius Romanus is, blijkens zijn tractaat De ecclesiastica sive summi pontificis potestate, iemand die denkt vanuit het principe van de eenheid van het laatste doel, waarin alles convergeert. Die laatste eenheid is God, Christus, die gezegd heeft: Mij is gegeven alle macht in hemel en op aarde (Mt. 28,18), en die de paus tot zijn plaatsvervanger heeft aangesteld. Augustiniaanse, Aristotelische en mystieke gedachten vloeien bij Aegidius samen tot een gesloten systeem dat erop aangelegd is om alles wat zich in kerk en wereld aan gezag en gezagsvormen voordoet, samen te vatten in het pauselijk ambt en de pauselijke souvereiniteit. De pauselijke macht wordt door hem om zo te zeggen 'witgloeiend' gemaakt. In deze conceptie is de kerk primair een hiërarchisch gestructureerd gezagslichaam, waarvan het hoogste gezag in het hoofd - de paus - is gelocaliseerd. "Niemand staat onder het gezag van Christus, die niet onder gezag van de paus staat, welke de algemene plaatsvervanger van Christus is."

In het systeem van Aegidius wordt aan het begrip pauselijke machtsvolkomenheid - plenitudo potestatis - een onwaarschijnlijk hoge betekenis toegekend. 'Machtsvolkomenheid' betekent voor Aegidius dat

bij het pauselijk ambt alle gezag van de kerk berust en omgekeerd, dat alle gezag en macht van de kerk uitgaat van de pauselijke waardigheid. Als plaatsvervanger van Christus beschikt de paus over dezelfde volmachten als de Zoon Gods. Zijn daden moeten derhalve worden beschouwd als door God zelf te zijn volbracht. Zijn relatie tot de kerk is analoog aan die van God tot de schepping. Omdat alle recht en macht uit het ambt van de paus voortkomt en uitgaat, behoeft iedere rechtsbepaling pauselijke bevestiging. Zijn opvolger kan hij niet binden, want ook die is boven de - positieve - rechtsorde gesteld. Slechts aan God is de paus verantwoording schuldig en geen sterveling pas het hem te vragen: Cur ita facis? (Waarom handelt gij zo?) In één woord samengevat: de hiërocratische doctrine is de doctrine van het pauselijke absolutisme, de doctrine van het 'L'Eglise c'est moi' (papa qui potest dici ecclesia, Aeg. Rom.).

Men hoeft niet over veel verbeeldingskracht te beschikken om te beseffen waartoe deze theorie moest leiden, wat de praktische consequenties ervan waren. Zij gaf aan de plaatsvervanger van Christus de volmacht om, als hem dat goed voorkwam, met volstrekte veronachtzaming van verantwoordelijkheden van lagere kerkelijke organen, te doen wat hij goed oordeelde. Hij kon keizers en koningen afzetten. Hij kon dispensaties verlenen, in afwijking van de positieve rechtsregels. Hij kon in diocesane structuren ingrijpen, nieuwe fiscale maatregelen invoeren enz. enz., en er was niemand die daar een vinger tegen kon opheffen, want hij was 'semi-deus', heerser over alle sterfelijken, gelovigen zowel als ongelovigen.

Nu terug naar het Schisma. Dat deze calamiteit van zo lange duur is geweest, hangt direct samen met het feit dat de pausen - en de curie in het algemeen - de hiërocratische doctrine onderschreven. Pausen die volgens een dergelijke doctrine hun ambt uitoefenden - en dat waren zij allen, onverschillig of het de pausen van Rome dan wel van Avignon betrof - konden principiëel geen begrip opbrengen voor de nood waarin de kerk met haar twee - en straks na het concilie van Pisa (1409) met haar drie - stedehouders verkeerde. Stuk voor stuk nl. gingen zij ervan uit - en dat is goed-hiërocratisch - dat in hun ambt de eenheid van de kerk gegeven was en belichaamd. Het enige dat in een dergelijke conceptie diende te worden aangetoond was dat zij hun ambt legitiem hadden verworven, dat hun electie

juridisch-vlekkeloos tot stand was gekomen. Als dat was bewezen - en hoe hebben de resp. pausen en hun dienaren zich niet ingespannen om dat te bewijzen - was het probleem opgelost, want dan was aangetoond dat er in het geheel geen schisma bestond, dat er slechts een indringer (intrusus) was, die zich ten onrechte de titel paus aanmatigde. Dan was ook bewezen dat er slechts sprake was van een groep gehoorzame gelovigen tegenover een groep ongehoorzame, maar niet van een gedeelde kerk, want in het ene pauselijke ambt was de eenheid van de kerk gegeven en present. Het pauselijke souvereiniteitsdenken - ubi papa, ibi ecclesia (waar de paus is, daar is de kerk) - leidde ertoe dat elke stedehouder met verdubbelde vastberadenheid op zijn stoel bleef zitten, want hij leefde in het bewustzijn dat door zijn vertrek de kerk in handen van zijn tegenstander, de indringer, de ketter zou vallen, hetgeen natuurlijk moest worden verhoed.

Hoe sterk deze hiërocratische wijze van denken was - die in feite leidde tot een volstrekte ontkenning van de reële situatie - blijkt uit de adhesie die juist ook van pauselijke zijde, in de beginjaren van het Schisma, aan de zg. via facti werd geschonken. (Via facti: de 'ongehoorzamen' moeten, zo nodig met geweld, tot gehoorzaamheid aan de ware paus worden gebracht). Maar meer nog blijkt het uit het feit dat het zo lang geduurd heeft eer partijen de via concilii met elkaar wilden gaan, wat toch wel de meest voor de hand liggende weg was om het conflict tot een oplossing te brengen.

Afgezien van de via facti, de gewelddadige oplossing van het conflict, heeft men in de beginperiode van het Schisma jarenlang gemeend dat cessie - via cessionis - de beste oplossing zou zijn. Die suggestie werd, met name door de theologen van de Parijse universiteit, al heel spoedig na het uitbreken van het Schisma aan de pausen en de koning van Frankrijk als de fraaiste aanbevolen. Cessie wil zeggen dat de beide pretendents vrijwillig terugtraden, gevolgd door samenvoeging van beide heilige colleges, die dan gezamenlijk een nieuwe paus kiezen. Maar achterdocht van beide pausen jegens elkaar en staatkundige controverses maakten deze weg onbegaanbaar.

3. Via concilii en conciliarisme

Nu verder voorbijgaand aan andere pogingen en voorstellen die werden gedaan om het Schisma tot een oplossing te brengen, bepaal ik

mij tot de via concilii, d.w.z. tot de weg langs welke het uiteindelijk gelukte - concilie van Constans (1414-1418) - om de eenheid te herstellen. Men onderschatte de problemen niet die aan een conciliaire oplossing van het Schisma vastzaten. Ik noem er twee.

a. Naar canoniek recht stond het vast dat alleen door een paus legitiem een concilie kon worden samengeroepen. Maar aan de andere kant dwong juist het Schisma als crisis in de monarchische bestuursvorm der kerk tot een bijeenroeping buiten de paus om. Zou de pauselijke monarchie worden hersteld, dan alleen door een concilie. De juridische eis: 'geen concilie zonder paus', stond derhalve tegenover de feitelijke: 'geen paus zonder concilie'. Deze cirkel moest op een of ander punt worden doorbroken, terwille van pausdom en kerk beide. E.e.a. culmineerde in de zeer ingewikkelde vraag: welke instantie convoceert in dit geval en op welke grond?

b. In de tweede plaats was er het volgende probleem. Als het concilie bijeen zou komen, lag het in de bedoeling om de rivaliserende pausen af te zetten en tot de electie van een nieuwe paus over te gaan. Vanuit pragmatisch oogpunt een zeer plausibel voornemen. Maar de vraag hierbij was: gesteld dat een concilie rechtsgeldig bijeenkomt, waaraan ontleent het dan de volmacht om rivaliserende pausen af te zetten en een nieuwe te verkiezen? Afzetting van een paus - depositio - was wel in het canonieke recht voorzien, maar alleen in geval van ketterij. De beroemde rechtsregel luidde: papa a nemine iudicandus, nisi deprehendatur a fide devius (een paus wordt door niemand veroordeeld, tenzij hij erop betrapt wordt af te wijken van het geloof). De kerkelijke juristen hadden nauwkeurig omschreven wat de aard van die afwijking zou moeten zijn. De paus zou zich aanhanger moeten betonen van een reeds veroordeelde ketterij. Hij zou zich uitdrukkelijk tegen de gefixeerde leer moeten uitspreken (bijv. de transsubstantiatie moeten loochenen of iets dergelijks). Maar - en dat was een zeer moeilijk punt - geen van de rivaliserende pausen, noch die van Rome noch die van Avignon, had zich aan een dergelijke afwijking van de leer schuldig gemaakt. Geen van beiden had dogmatisch incorrecte uitspraken gedaan. Op welke grond konden zij dan worden afgezet als van ketterij geen sprake was? Dit culmineerde in de vraag: Mag het begrip ketterij ruimer worden opgevat dan in de zin van: afwijking van de geloofsnorm?

Het zal duidelijk zijn dat dit soort vraagstukken van ongemeen

gewicht was en moest zijn, juist omdat sedert de 12e eeuw de kerk zo'n sterk juridische oriëntatie en gestalte had gekregen. Ik ga daar niet nader op in, want ik wilde slechts een indruk geven van de voetangels en klemmen die men op zijn weg vond als men wilde koersen in de richting van de zo voor de hand liggende conciliaire oplossing van het conflict. Die weg werd overigens tenslotte toch ingeslagen. De stemmen om via een concilie de eenheid te herstellen werden al vroeg - 1381 - gehoord, maar pas in 1407 vond de via concilii algemeen ingang. Hoe werd zij gerealiseerd?

Gegeven het gewicht dat de traditie in de kerk had, ging men vanzelfsprekend allereerst speuren naar precedënten in de eeuwen die voorafgegaan waren. Er waren meer schisma's geweest, en ook vroeger hadden zich wel noodsituaties voorgedaan waarin regels en wetten waren gebroken. Dit soort gevallen en overwegingen werd vlijtig naar voren gehaald. Van alle kanten en uit alle tijden van de kerkgeschiedenis werden argumenten aangevoerd om de afwijkende procedure te verdedigen en te legitimeren. Nood maakt vindingrijk en scherpt het vernuft. Zeer belangrijk was in dit verband de rol van de canonistiek. De kerkelijke rechtswetenschap kwam met essentieel materiaal voor de verdediging van de conciliaire oplossing van de impasse. Dat klinkt misschien verrassend, want diezelfde kerkelijke rechtswetenschap had immers zulke belangrijke en essentiële bouwstenen geleverd aan de opbouw van de hiërocratische doctrine. Hoe kon zij nu hetzelfde doen voor de opbouw van de daarvan zo sterk afwijkende conciliaire theorie?

Zij kon dat doen, omdat zij minder monolithisch van aard was dan veelal wordt aangenomen. Van het begin af aan - d.w.z. sedert omstreeks 1200 toen theologie en canonistiek uit elkaar groeiden en zich tot zelfstandige disciplines ontwikkelden - heeft die kerkelijke rechtswetenschap een meervoud van tradities, scholen en stromingen gekend, waarvan sommige zeer bruikbare concepten voor de verdediging van de via concilii opleverden.

In vroeger jaren heeft men dat eigenlijk nooit goed beseft. Als men de literatuur van dertig jaar geleden en daarvoor bekijkt, wordt het doorgaans zo voorgesteld alsof de conciliaire oplossing geheel en al van Marsilius van Padua en Ockham afkomstig is. In de oudere literatuur worden zij steeds als de grote inspiratoren van de via concilii en het conciliarisme aangewezen. Afgezien daarvan dat het in

de geschiedenis natuurlijk nooit zo is dat een hele ontwikkeling van één of twee personen afhangt, is sinds een aantal decennia zonneklaar aangetoond dat hun rol grotelijks overschat is en dat de canonistiek, de kerkelijke rechtswetenschap, van veel groter betekenis geweest is voor de ontwikkeling van de conciliaire theorie. De naam die in dit verband genoemd moet worden is die van Brian Tierney, die in 1958 met een schitterend boek voor den dag kwam, getiteld: The Foundations of Conciliar Theory. Hij laat daarin zien hoe bijvoorbeeld door 14e en 15e eeuwse conciliaristen argumenten uit de corporatief-rechtelijke sfeer werden overgenomen en verwerkt met betrekking tot de verhouding van caput en membra en van het vraagstuk van de representatie. Van deze kant worden ook natuurrechtelijke regels aangedragen, met name de regel 'nood breekt wet', waarmee de positieve rechtsorde opzij kon worden gezet.

Naast de canonistiek moet de filosofie genoemd worden. Ook zij leverde een belangrijke bijdrage aan de conciliaire theorie, waarbij vooral aan Aristoteles met zijn Politica en Ethica gedacht moet worden. Bij hem treft men de gedachte aan dat het geheel boven de delen gaat; dat een vorst er is terwille van het algemene welzijn, dat hij dat moet dienen (en dus moet verdwijnen als hij het niet dient!). Van Aristoteles stamt ook de onderscheiding in drieërlei bestuursvorm - monarchie, aristocratie, democratie - die ecclesiologisch kon worden uitgebuit. Hij was het tenslotte ook die in zijn Ethica een heldere omschrijving van het begrip 'epikie', billijkheid, geboden had, waarmee koppige handhavers van het positieve recht konden worden bestreden.

Maar ook de theologie droeg argumenten aan om via een algemeen concilie de monarchistische bestuursvorm van de kerk te herstellen. Twee namen moeten in dit verband genoemd worden: die van de Dominicaan Jean de Paris (begin 14e eeuw) en die van de Fransiscaan Willem van Ockham (gest. 1349). Beiden waren geduchte tegenstanders van de hiërocratische doctrine en veel materiaal uit hun werken bleek uitermate bruikbaar om de weg naar de eenheid te hervinden. De beroemde kanselier van de Parijse universiteit, Pierre d'Ailly, heeft veel aan Jean de Paris en Ockham te danken. Van de andere grootheid in deze jaren, Jean Gerson, geldt dat in mindere mate. Toen eenmaal, meer algemeen, voor de via concilii was gekozen - omstreeks 1407 - liet hij zich vooral inspireren door de vroegste

pleitbezorgers van deze weg, Conrad von Gelnhausen en Heinrich von Langenstein. Hun invloed evenwel verwerkte hij op een zeer persoonlijke, d.w.z. mystieke en onockhamistische wijze.

Met opzet schenk ik in dit verband geen grote aandacht aan Marsilius van Padua en zijn Defensor Pacis. In oudere werken wordt zijn naam steeds weer genoemd als de belangrijkste wegbereider van de conciliaire en conciliaristische theorie. Dat is onjuist. Het feit dat deze auteur door de kerk verketterd was, maakte dat de officiële theologen aan hem voorbijgingen. Hoogstens was hij van invloed op zg. publicisten in de 14e en 15e eeuw, maar zijn invloed op Pierre d'Ailly, Jean Gerson, Zabarella en de andere grootheden van het concilie van Constans is niet aantoonbaar, hoe veelvuldig het tegendeel ook mag worden beweerd.

Tenslotte: heeft het concilie van Constans de kerk een nieuwe constitutie gegeven; Is m.a.w. het decreet Haec sancta synodus als een dogmatisch decreet te kwalificeren, waardoor het gezag van de concilie boven dat van de paus wordt gesteld? Over deze, al sedert eeuwen zeer omstreden, kwestie moet ik kort zijn.

De gedachte wint veld - en ik sluit mij daar graag bij aan - dat het concilie van Constans wèl als een uitzonderlijke maar nièt als een revolutionaire kerkvergadering moet worden beschouwd. Het decreet Haec sancta synodus dient vanuit de historische context te worden geïnterpreteerd, d.w.z. vanuit de formidabele impasse waarvoor men was gesteld en die ik eerder heb trachten te omschrijven met de cirkel: 'geen concilie zonder paus' tegenover 'geen paus zonder concilie'. Het concilie van Constans heeft slechts beoogd het 'tweekoppig monster' te vernietigen en aan de kerk haar monarchistische bestuursvorm te hergeven. De term 'conciliarisme' is dan ook niet van toepassing op dit concilie, wèl op dat van Bazel.²⁾

G.H.M. Posthumus Meyjes